

БІБЛІОТЕКА МОЛОДІ

Число 1.

Ціна 0.30

ОГОНЬ УМЕР (MURIÓ EL FUEGO)

Переказав
К. ОРЛОВСЬКИЙ

”ПРОМИНЬ“
с. R. Peña 311 — Buenos Aires
Argentina

Impreso en el mes
de Julio de 1944
Buenos Aires
Argentina

БІБЛІОТЕКА МОЛОДІ

Ч. I.

О Г О Н Ъ У М Е Р

ОПОВІДАННЯ З ЖИТТЯ СТАРОДАВНИХ ЛЮДЕЙ

За Е. Д'Ервілі

Переказав К. Орловський

У к р а ї н с ь к а

Книгарня - Накладня

"П Р О М І Н Ъ"

Buenos Aires

1. Печерні люди з камяної доби.

Це було богато-богато тисяч літ тому. Це було в тих часах, коли люди жили наче дикі звірята по скельних печерях. (Ті часи зовемо передісторичними). Тоді було на світі ще дуже моло людей. Вони жили родинами на десятки миль одна від одної. Ні міст, ні сіл ще не було, а по лісах бродили ріжні звірі, з яких богато вже нині вимерло. (Тільки часом у нас викопують тепер з землі величезні кости тих звірів: мамута, піщаного ведмедя, носорога, великих ящурів, гадів тощо). Людям тоді жилося дуже тяжко, не знали іншого одягу, як шкіри диких звірів, а їли, що попало під руку. Мусіли жити разом великими родами, бо інакше пропали б. Через тяжке життя були марні й богато їх вмиralo. Вони ще не вміли добувати заліза і мали знаряди всі з каміння. До того ще їх мучив холод у ті часи, як на Європу насунули з півночі маси ледівців. Цей час в історії Європи названо: ледова епоха. За ледової доби почали з нашої землі зчезати великани звірі.

Був раз холодний, похмурний і дощистий ранок. Дуже широка ріка котила хвилі й гула, мов море; вона несла й крутила у своїх швидких жовтих хвильях величезні пні дерев, ріжні ростини й тяжке каміння, що вмерзло у великі пливучі криги (бо вже йшло до зими).

На березі ріки сидів хлопець-підпарубочий. Цілий його одяг то був наче кожух зішитий зі сиріх шкір. Він присів перед вязкою очерету, що його нарвав. Його марне тіло не чуло холоду. Страшенне тріщання й гуркіт криг, що бились об себе на бурливій ріці, не звертали його уваги.

По обидва боки швидкої ріки, якої береги гу-

сто поросли очеретом, здіймалися ніби білі мури, перетяті впоперек безконечними лініями чорних і рудих точок; це були круті спади крейдяних горбів, що губилися десь в блакитній мраці. Вони густо поросли лісом, без доріг і стежок; тут росли величеські сосни й ялини, там вікові оріхи, берези, дуби й явори.

Недалеко від хлопця, на склоні горба, що підіймався за його спиною, трохи вище від того місця, де ріка плине біля горба, видно було чорну діру, мов велику роззявлена пащеку.

Ця діра — то двері, а також вікно й димар мешкання, в якому жив цей хлопець. Це була глибока природна печера. В ній він родився всього два рази по більшому; і в ній також предки його предків, як йому оповідали, мусіли ховатися протягом тих довгих вохих і холодних років, що прийшли після теплих і навіть пекучих років.

Тому що ця печера мала лише один вихід, то через нього входили й виходили її суворі й дики мешканці, через нього вони одержували повітря й світло; через нього виходив на двір дим від огнища, на якому пильно вдень і вночі підтримували вогонь.

Під входом печери нагромаджено одну на одній великі камінюки, що творили ніби сходи для тих, хто бажав піднятися в печеру обо вийти з неї.

На порозі печери появився високий, сухий дід з темною, ніби виправленою шкірою. Він весь поморщений. Його сиве довге волосся звязане на чубі голови. Його червоні повіки часто моргали, бо були запалені від ідкого диму, що зоповнював печеру. Дід підняв руку, прикрив долонею очі над густими навислими бровами й пильно дивився в напрямі до ріки.

Потім з його грубих губ вийшов короткий захриплій звук, подібний до крику зляканого живого птаха: —Крек!

Крек — так прозивали хлопця, що збирав очерет. Він одержав це ім'я, бо ще малим умів уночі ловити в гніздах сплячих птахів, яких і приносив до печери разом з яйцами й пташатами. За це йому під час обіду давали кавалок сирого мозку з кісток, почесну страву, яку звичайно одержували лише найстарші та батьки родин.

Такі були страви того часу!

Крек почув своє ім'я, яким він пишався, бо воно пригадувало йому його ловецькі здібності. Він схопився на ноги й швидко побіг до діда, захопивши вязку очерету.

Добігши до сходів, він поклав очерет, підняв на знак пошани руку до чола і сказав:

— Я тут, Діду! Шо хочеш від мене?

— Дитино, — відповів дід — всі наші ще вранці пішли в ліс полювати на північних оленів (ренів) і широкорогих биків. Вони вернуться аж під вечір, бо — запамятай це — дощ розмиває й затирає сліди, топить і уносить запах, що звірята лишоють в моху, змишає шерсть, яку звірята лишають на корі дерев. Через те нашим доведеться богато попрацювати, поки вони стрінуть здобич. Таким чином цей день належить нам. Лиши твій очерет. Ми маємо досить стріл, але швидко бракне камяного вістря та добрих і гострих камяних відлупків, бо наші ножі затупилися й поламалися.

— Що скажеш мені робити, Діду?

— Ти з братами підеш зі мною здовж Білих Горбів. Ми будемо збирати кавалки креміння, що обвалилися під час останніх розтопів зі скелі, що є в тому напрямі, звідки виходить сонце. Тепер вони лежать на березі. Там я буду вчити тебе, як треба оббивати їх. Уже час, Креку. Ти виріс, ти маєш досить сили й ти годен носити зброю, яку зробиш власними руками. Почекай но мене, поки я піду за дітьми.

— Слухаю, — сказав дуже втішений хлопець і схи-

лився перед дідом.

Дід пішов в печеру, звідки чути було горлові голоси, швидше подібні до крику розлючених звірят, ніж на людські голоси. Крек остав на дворі.

Дід називав його гарним, великим і дужим хлопцем, але в дійсності Крек був малого росту й до того ток само худий, як його дід. Він мав дуже широке лице і гніду шкіру; над чолом рідке, руде волосся, брудне і розкійдовжене. Він був дуже негарний, цей доісторичний хлопець. Нині якебудь циганча краще від нього. Зате він мав жваві й розумні очі. Його страх кортіло в дорогу. Він дуже нетерпеливився і тупав широкою стопою з великими пальцями до землі, а п'ятьма пальцями руки натягав свої губи, як і тепер ще роблять африканські мурини, коли дуже схвильовані.

Та ось Дід не зважаючи на свої старі літа, вискочив з печери по камінню швидко й зручно. За ним гурма хлопців-дикунів. Всі вони, як і Крек, були ледве прикриті від холоду подертими плащами зі звірячих шкір.

Ось Гель — найстарший з поміж них. Він мав пятнайцять років. Чекаючи, поки прийде його час, коли мисливці стануть його брати з собою на лови, він вивчився добре ловити рибу. Під проводом Діда він навчився робити з мушель гострим відлупком креміння гачки на рибу. Роговим гаком з гострим вістрям з кости він добре трапляв у воді величезних лососів.

За ним йшов Рюг — довговухий. Про нього можна би було сказати, що він має слух і нюх собаки. (Але в тих часах люди ще не знали собаки та її прикмет).

Рюг по запаху знов, де в густих кущах дозріли овочі й показалися зпід землі молоді гриби; він пізнавав дерева з закритими очами по шелесту їх листя. Обидва хлопці гордо йшли попереду, а за ними з поважним виглядом інші.

Дід дав знак, що час рушати і став сам на чолі дітей — ніби учитель, що вибирається з дітьми на прогульку. Кождий з хлопців взяв з собою мішок, грубо сплетений з вузеньких смужок кори; кождий мав якусь зброю: хто коротку грубу дубинку з тяжкого дерева, хто спису з камяним вістрям, хто камяний молоток.

Вони йшли лехко й без шелесту — так вчили їх ходити Дід та їх батьки, бо коли доведеться їм ходити на полювання, треба, щоби вони вміли як найменше звертати на себе увагу дичини.

Матери, що лишилися тепер самі в печері, підійшли до виходу і з доброю усмішкою поглядали за громадкою. Так, вони посміхалися, ці худі жінки з суворими очима й костистими обличчами, з розкуйдовженим довгим волоссям.

Поруч них стояли дві дивчинки — стрункі й високі. Їх звали Маг і Он. Вони дивилися з заздрістю слідом за хлопцями. А в самій димній печері Крека й його родини коло вогню, що слабо тріщав серед великої купи попелу з розбитих звірячих кісток, сидів зовсім маленький представник первісної людськості.

Це був наймолодший з хлопців — Ожо. Йому було тяжко на серці, що не можна було піти з дідом, й час від часу він тяжко зітхав. Але він не плакав як це роблять нинішні розпещені діти, бо тоді не було коли дуже пеститися. І він вже мав свій обовязок. Сьогодня його черга підтримувати вогонь. Він відповідальна особа й він гордий з цього. Адже він знає, що вогонь — це найдорожча річ в печері, і що коли він дасть йому згаснути, його чекає страшна кара. Ось чому він дуже уважав, що коли вогонь зменшився, він підкладав галузки смолистого дерева, щоби краще горіло.

Незабаром він зовсім перестав думати про те, що роблять його брати. Він думав про що інше — він дуже хотів істи. Він думав про те, що коли стар-

ші й батьки прийдуть сьогодня ввечері з лісу з порожніми руками, то він не матиме вечері й буде їсти хиба галузки папороті, присмажені на вогні.

2. Треба ножів і стріл!

Ожо був голодний, але його брати теж були голодні. Вони були навіть більше голодні, бо довго йшли. Дід, старшина роду, по дорозі показував їм, як відріжняти на березі ріки ріжні ростини коріння яких можна їсти, як нема мяса. Хлопцям по дорозі дуже хотілося потайки зірвати й зісти дикі ягоди й овочі, які зрідка попадалися ще на кущах, не зачеплені морозом.

Але їм ще з дитячих літ наказували приносити до печері все, що вони знайшли, чи то овочі, чи придатні до їдження звірятка. Вони звикли до того, що лише там у печері, після того як здобич оглянути старші, її ділять між усіма. Тому вони не піддавалися спокусі і збирали до мішка все, що знаходили по дорозі.

Але з того часу, як вони вийшли з печері, їм пощастило знайти лише кілька маленьких сухих яблук, кілька слімаків і невеличку ящірку. Ящірку знайшов Крек; вона спала під каменем, який він перекинув, бо Крек мав звичай по дорозі перекидати кождий камінь, який він міг зрушити.

Та коли поживи вони мали мало, зате гострих кавалків кремвіня було дуже богато. Вони вибирали під проводом Діда найкращі камені; й їх мішки зробилися дуже тяжкі. Найменші хлопці аж згиналися під їх тягарем, але мовчки несли свої мішки, бо знали, що нарікання їм не поможуть.

Весь час ішов дощ з дрібним градом, але Крек не зважав на нього. Він мріяв про те, як він зробиться великим і славетним мисливцем, корисним членом родини й буде носити спровожню зброю, а не діточку маленьку дубинку. Він байдорога йшов за Ді-

дом, хоч з нього котився піт, бо він двигав два великі кавалки креміння.

За ним ішли насуплені Гель і Рюг. Вони були люті, що в дорозі не вдалося знайти нічого путнього — жадного звірятка, жадних грибів, лише замореного павука, що був так само голодний, як і вони. Решта хлопців ледве волочила ноги. Каплі дощу спливали по їх обличчу, але не змивали з них бруду. А всі вони були дуже брудні. В тих часах люде ніколи не вмивалися, хиба випадково, коли вчилися плавати. А плавали вони дуже добре.

Після довгої дороги Дід нарешті дав знак, що можна спинитися.

— Там під скелею на березі ріки, — сказав він, — є сухе місце. Там ми відпочинемо. Сідайте й будемо їсти.

Хто з хлопців сів, хто ліг під скелею, а найбільше захищено від дощу місце зайняв Дід.

Крек підніс Дідові ящірку, бо це було найкраще, що вони мали. Але Дід сказав:

— Це для вас. Я волію жувати коріння, як що не маю печеної мяса. Я до цього давно звик. Так робили також мої батьки. Подивіться на зуби, ѹ ви побачите, що я з дитячих літ жував сире мясо й тверде коріння. Коли я був малий, у нас часто не було вогню, коли нам доводилося жити на деревах на берегах рік, що на довгі місяці виходили з берегів. Ми роками мусіли їсти лише сиру поживу.

Діти пожадливо накинулися на малі запаси, які їм роздав Дід. Після цього снідання, яке лише трохи заспокоїло голод хлопців, Дід звелів їм відпочити. Діти притулилися щільно одно до другого, щоби краще загрітися, й відразу заснули тяжким сном.

Але Крек не спав — він далі мріяв про те, як він буде справжнім парубком. Він лежав і поглядав з любовлю й страхом на Діда, що так богато бачив за свій вік і знов стільки ріжких річей і тоємниць.

Тимчасом Дід жував коріння і оглядав досвідченим оком кавалки кременя, що лежали перед ним. Крек дивився, що він робить. Він бачив, як Дід вибрав один кремінь, круглий і довгий, як огірок, а потім стиснув його між ногами. Потому він узяв другий камінь, ударив ним кілька разів по першім, а потім з усієї сили почав душити на нього, аж жили на лобі набрякли й сувати цим каменем на всі боки. З боків довгого кременя відлітали довгі уламки з одного краю грубі, о з другого тонкі і гострі. Ці уламки різали не гірше від новітніх ножів, але були дуже нетревалі й їх доводилося часто міняти. Крек бачив один зі способів виробляти ножі й вістря для стріл і списів з кременя (бо в ті часи люди ще не відкрили ані заліза, ані міді).

Дід зібрав ножі, які він виробив, але раптом насторошився і швидко повернув голову до ріки. На його обличчю видко було зпочатку здивування, а потім такий переляк, якого Крек у нього ще ніколи не бачив. Крек теж злякався.

З півночі, з гори ріки чути було якийсь страшний рев. Діти злякано зірвалися на ноги й почали тримтіти. Дід звелів їм вилізти на скелю, але сам не міг зробити цього, бо скеля була дуже спадиста й ховзка. Він лишився на березі ріки під виступом скелі. Крек теж уперто лишився коло нього, не зважаючи на його накази.

—Діду, — сказав він, —невідома небезпека загрожує нам. Ти сам це кажеш. Ти любиш мене. І я не хочу кинути тебе. Ми помремо разом, або разом переможемо ворога. Ти хоробрій і дужий. Ми будемо битися разом.

Тим часом страшний крик ще збільшився.

—Креку. — сказав Дід, — ти маєш молоді й добре очі. Подивися на ріку: Що ти там бачиш?

—На небі літають великі птахи.

—А на воді нічого не бачиш? Подивися ще. Птахи кружляють над рікою. Значить, вони чигають

на здобич. Але хто так страшно реве? Це не можуть бути птахи. Хай я підійму тебе — дивися ще.

Але і на руках у Діда Крек не міг нічого бачити.

—Хлопці, що ви бачите звідти згори — гукнув Дід до дітей, що були на скелі. — Кажи ти, Рюгу!

—Ми бачимо, — відповів хлопець з великими вухами — далеко серед води на білому щось чорне. Але що це, не можемо розібрати. Чорне рухається.

—Добре. Може це чорний широкорогий бик?

—Ні, воно більше від широкорогого бика, — гукнув Рюг.

—Діду! — гукнув Гель, — тепер не один, а два чорні влітні рухаються, а на білому леді видко подекуди червоні плями. То вода несе ледові криги!

—Тепер я їх бачу. Я їх бачу, — підхопив Крек. Він зблід і тримтів цілим тілом. — Там дві звірюки, й обидві страшенно великі. Вони обидві на кризі, яка більша від нашої печері. Вони не рухаються. Вони незабаром будуть плисти коло нас. Дивись!

Найстарший поставив Крека на землю і почав пильно дивитися на ріку. І старий мисливець побачив видовище, що сповнило його холодним переляком, хоч він був хоробрій і не боявся смерті. Тимчасом Крек і інші діти плакали й тримтіли з переляку.

На спінених хвилях, яких шум зливався з заглушуючим криком цілої зграї хижих птахів, пливла величезна ледова крига. За цею кригою пливли величезні водяні зміюки, говіяли й крокодилі ріжних пород, які тепер уже давно вимерли. Крижина несла на собі величезного мамута з довгою гривою. Задні ноги того слона застягли в розколині леду, немов у пастці. Він певно стояв на леді, тоді як крига пускала і його задні ноги вскочили між дві криги.

Потвора стояла майже просто на своїх задніх ногах; вигнуті, довжезні січні зуби підіймалися до гори, а з труби, що стерчала до гори, мов щогла, била кров. Все тіло його було залите цею кровлю, що била також з розпореного черева, і звір ричав і ревів у передсмертних муках. А поруч звалився величезний кудлатий носоріг, що розпоров своїм рогом черево мамута. — Упавши, ляг мовчки, бо мамут вже задушив його на смерть. Це була боротьба двох велитнів на леді серед ріки. Тепер обох велитнів несли бистрі води, бо лід під ними певно заломався.

Це видовище пригадало Дідови легенди й таємничі мисливські пригоди його предків. В той час, коли ці страшні звірі пливли на кризі біля Діда, велітенський мамут повалився на труп свого переможеного ворога і рикнув в останнє.

І земля стряслася від цього крику, й луна довго відбивала його, а хижі птахи, зміюки й крокодилі теж злякалися й на якийсь час спинили своє переслідування. Та незабаром вони з новим завзяттям кинулися здобувати кригу, на якій лежали два величезні трупи. Корсаки й орли спустилися нарешті на здобич, а гавіяли полізли на кригу, що пливла далі за течією.

Коли її вже не було видко, Дід обтер рукою лице, облите потом, і закликав хлопців. Стukaючи зубами, вони злізли зі скелі до Діда, руку якого міцно тримав Крек. Всі були такі схвильовані, що науку про виріб комяних знарядів відложено, й усі понуро й якось непевно рушили назад до печері. Діти що хвилі оберталися й дивилися назад; їм здавалося, що за ними женеться одна з тих ненажерливих звірюк, що переслідували мертвого мамута й носорога.

Та поволі вони заспокоїлися, Крек усміхаючися сказав на вухо Рюгові:

— Ожо був такий сумний, коли ми йшли сьо-

годня вранці. А тепер він може радітиме, що йому довелося лишитися доглядати за вогнем — принаймні йому не довелося пережити нашого страху.

Але Рюг мотнув головою і відповів:

—Ожо сміливий хлопець. Він новпаки буде жалувати, що не бачив такого страшного видовища.

3. Постійний ворог.

Перед нічю Дід з хлопцями без перешкод вернулися до печері.

Після страшного видовища брудна й зимна печеря видалося дітям спокійним куточком. Оповідання про їх пригоду змусило тремтіти матерей і плакати маленьких сестер Mag і Он. Діти почували себе щасливими коло своїх матерей. Навколо їх були міцні камяні стіни печері, а великий і добрий приятель вогонь ніжно грів їх.

Та хоч вогонь перемагає холод і лякає диких звірів, однаке він не може відборонити мешканців печери від іншого ворога. Цей лютий ворог вічно чигає на них. Це голод. Ось уже чотири довгих дні минуло з того часу, як діти вернулися до печері, а мисливці, що здобувають поживу, все ще не верталися.

Чи вони заблудили в лісі, не зважаючи на свою досвідченість? Чи може їм досі не пощастило нічого знайти, ѿ вони в розпуці досі ще блукають по лісі? Ніхто не міг на це відповісти. Зрештою і Дід, і матері, і діти привычайлися до такої довгої відсутності батьків. Про них вони не дуже турбувалися би, бо всі були певні, що вони дадуть собі раду, як сміливі, зручні й досвідчені мисливці. Але в печері не мали запасу поживи. Тому в них не серце боліло, що так довго нема чоловіків і батьків, а жолудок.

Невеликі рештки від минулого полювання — напівзіпсаний кавалок оленини вони зіли ще в перші

дні. З дичини нічого більше не лишилося. Довело-
ся братися до свіжих скір із тих, які відложено,
щоби пошити з них одежду та жувати скіри!

Узброєні круглими шкrebачками з кременя, жін-
ки вишкробували щерсть зі шкір. Потім стали роз-
тинати ці шкіри на невеликі шматки. Ці шматки
спочатку мочили у воді, а потому варили, аж поки
вони не розварилися зовсім. Така була юшка тих
людей. Вареної без горщика, бо тодішні люди ще
не знали глиняного начиння. Вони гріли воду в міш-
ках, штучно сплетених з кори дерев, кидаючи до во-
ди розпалене на вогні каміння. Вода через це на-
грівалася, але робилася коламутною й брудною від
попелу.

Що до овочів, які ми тепер їмо, то їх у тих ча-
сах або зовсім не було, або вони були невідомі,
особливо в тому вигляді, як ми їх маємо тепер; тре-
ба було богато часу плекати овочі, поки вони при-
брали свій теперішній вигляд, з диких столи свій-
ськими.

Коріння, якé мешканці печері з бідою викопа-
ли з замерзлої землі, теж вийшло. Гель спіймав ри-
бу, але вона не була велика, а ротів було богато.

Тяжкі думки стали налягати на пещерних лю-
дей. Не легке було тоді життя. Їх хата — це була
велика печера, яку колись вимили підземні води в
мягкому камені. Вузькі проходи лучили її з менши-
ми пещерами. Тут було сиро й досить мокро. З ка-
мяної стелі звішувалися камяні скапи, подібні до
великих білих рогів, бо колись тут зі стелі скапу-
вала каміна вода. Здовж стін головної печери на
брудній загижений долівці лежали тепер купи сухо-
го листя й моху, покриті кавалками шкір. Це були
постелі родини. Знову проминув день і настав голод-
ний ранок.

Серед печери лежала велика купа попелу й ву-
гля; з краю вона тепла, а жар був лише посереди-
ні, й час від часу Крек, який сьогодня пильнував во-

гонь, доки дав туди сухого гилля. Попіл і вугля перемішані з ріжними обідками; тут були кістки, які розколено, щоби вийняти з них шпік; соснові шишки; обуглені мушлі всякої величини; кавалки кременя ріжної форми й оброблення, пережована кора, рибачі кістки, зуби ріжних звірят і т. д. Уламки кременя, це були зіпсуті ножі й інші знаряди.

(Люде, що сиділи навколо вогнища, що було для них і кухнею, і столом, навіть не підозрівали, що колись богато тисяч років пізніше рештки їх обідів і знарядів будуть збирати й досліджувати освічені люде, будуть виставляти їх в музеях і з того будуть довідуватися про те, як колись жили їх предки!)

В печері майже не було обстанови. Замість ложок були широкі мушлі замість глиняного начиння кілька плетених мішків з кори. Зате там було богато зброї, зробленої з каменя, переважно з кременя. Тут були грубо оббиті великі сокири й молотки, а також ножі й вістря до списів і стріл; були тут також гострі кинжали з кости, роги оленів і биків, тяжкі дубинки, нарешті круглі камінці до праш.

Але не було жодної свійської звірини. Не було ні пса, ні кота, ні курки. Тодішні люде ще не мали свійських звірят. Лише пізніше, тисячі років пізніше люде навчилися призвичаювати дикі звірята, щоби мати з них запаси поживи й поміч в роботі, яку дає наприклад пес на полюванню, кінь або віл в сільському господарстві.

В тих часах, про які ми оповідаємо, ніхто не знатакож, що таке збіже й як його сіяти.

Тому в печері Крека не було ніколи хліба, ні каші.

Щоби мешканці печері менше відчували голод, Дід дав кожному якусь роботу. Рюгові він звелів зібрати старі обгрізені кістки й дрібно потовкти їх на камінню — з них мали зварити кашу.

Дівчата, Mag і Он, що без скарг зносили голод,

одержали наказ позшивати роздерти шкіри, що були запасною одяжею родини. Одна з них проколювала шилом з кости по краях шкір дірочки, а друга зшивала їх сухими жилами, уживаючи довгу голку з кости. Ця тяжка й повільна праця забрала всю їх увагу, й вони на якийсь час забули про голод, що мучив їх.

Хлопці під проводом Діда направляли зброю і вчилися виробляти з відламків кременя вістря стріл. Ожа послано до лісу шукати жолудів, хоч на дворі було дуже холодно. Це була тяжка й небезпечна робота, бо в цьому часі, коли землю покриває сніг, голодні дики кабани теж виходять шукати поживи й є небезпечними суперниками людини. Та Ожо не боявся стрінутися з ними. Він так само добре лазив по деревах, як його приятель Крек, і на випадок небезпеки потрафив би миттю вилізти на дерево.

Тимчасом день наблизався до кінця, і надія побачити сьогодня мисливців ослабала все більше й більше.

Тоді Дід наказав всім зібратися і йти до лісу, поки не наступила ніч, шукати поживи. Може під проводом його й матерей діти швидше знайдуть що небудь, що можна їсти. Послухали мовчки і ніби з таємною надією в серці. Жінки взяли у свої дужі руки зброю, діти палиці і всі вийшли.

В печері остався лише Крек, бо сьогодня він аж до вечера пильнує вогонь. Він чекав на маленького Ожо, якого послали збирати жолуді.

5. Обовязок і голод.

Минуло досить часу, як Крек лишився сам. Він пильно підтримував огонь і рівночасно ловив воші, яких на ньому було досить. Та ось він почув швидкі дрібні кроки. Крек повернув голову й побачив задиханого Ожо, який вбіг до печері, тримаючи в руці за хвіст великого гнідого щура. Це був рябий щур,

предок тих щурів, які й досі ще заселяють тундри сучасного північного Сибіру.

—Подивися! Це я його забив, — кричав Ожо, — я сам! З мене буде добрий мисливець!

Він кинув щура до ніг брата й гукнув:

—Ідіть за мною всі! Ідіть відразу! Щурів там ще богато. Вони занадто швидко для мене бігають. Та коли ми підемо всі разом, ми захопимо їх і до хочу наймося сьогодня вечері. Швидше!

—Не кричи так голосно, хлопче. Хиба ти не бачиш, що всі пішли до лісу, — сказав Крек. — Лишився тільки я. Чи ти осліп, чи що?

Ожо глянув навкруги себе й переконався, що брат каже правду. Це дуже вразило його. Він сподівався, що викличе загальну радість, і що його похвалять старші брати, а може навіть і Дід. Він почав швидко оповідати, які гарні лови можна було би зробити на щурів. Треба тільки вилісти на високрівню, коло узлісся дубового дерева. Крек зрозумів, яку велику вагу для родини має відкриття Ожо. Він з братом в цей голодний день принесуть печері богато поживи.

—Біжімо швидше туди! — гукнув він. Він схопив тяжку палицю й кинувся слідом за братом. Але раптом він згадав про вогонь, якого мав пильнувати. Згадавши це, він спинився.

—Ходи ж — гукав Ожо, що вже вийшов з печері. Ходи, а то ми спізнимося. Їх була невелика череда, коли вони стрибали й бігали коло Трьох Мертвих Сосен. Ми ще захопимо їх там, але треба спішитися.

—А вогонь, Ожо! — сказав Крек. --- Дивись він уже гасне. Він теж голодний.

—Тоді дай йому їсти — відповів хлопець. — Дай йому богато їсти. Адже ми швидко вернемося. Він не встигне все пожерти, як ми вже вернемося.

—Ти так гадаєш, Ожо?

—А звичайнò. Адже ми підемо лише на полонину Трьох Мертвих Сосен. Ми швидко вернемося назад. Удвох ми набємо богато щурів. А там на горі ми напємося також їх теплої крові.

Бідолашний Крек слухав переконуючих слів брата і не знав, що йому робити. Він був дуже голодний. Було би дуже добре здобути поживи для себе і для інших. Він гадав: коли на вогонь кинути богато дерева, він може не згасне. Адже я піду не на довго. І я не маю права нескористати з нагоди — мушу здобути поживу. — І він зважився нарешті з двох лих вибрati те, яке здавалося йому меншим.

Він кинув дров на вогонь і побіг за Ожом. Обидва хлопці швидко вибігли на вершок горба. Звідти вони побігли до полонини Трьох Мертвих Сосен.

Незабаром вони були недалеко від цього місця, яке легко було пізнати, бо на ньому стояли три величезні сосни, які вже давно висохли, але ще стояли, простягаючи до неба свої голі гільки. Там хлопці побачили, що папороть і висока жовта трава навколо дерев дуже гойдаються. Це було дуже дивно, бо вітру не було.

— Ось вони — тихо сказав Ожо на вухо Крекові, тремтячи і хвилюючися. — Уважай! Кинемося на них, поки вони ще не побачили нас. Це вони гойдають траву.

І обидва брати кинулися вперед, підійнявши палиці. Незабаром вони опинилася серед звірят, що рухалися в траві, й почали бити їх, думаючи лише про те, щоби забити як найбільше дичини.

В той час як вони з запалом били щурів здалека в сусідних лісах почали розлягатися крики інших звірів, напевно грізніших і більших від щурів. Рівночасно над головою Ожо й Крека почулися заглушуючі крики хижих птахів, що літали великими зграями. Задихані і втомлені брати на хвилину спинили свою роботу, щоби прислухатися.

Вглядаючися в бік рівнини, звідки чути було безпереривний глухий шум, що все збільшувався, вони помітили, що череда щурів, у середину якої вони вскочили, тепер незвичайно збільшилася. Замісъ давнішої сотні тепер навколо вже були десятки тисяч. Хлопці бачили, що трава годається з усіх боків на великому просторі, куди лише сягало їх око!

Тоді Крек і Ожо з ляком зрозуміли, що вони опинилися в осередку переселення полевих щурів. Вони вже бачили такі переселення, що правда, лише здалека, і знали, що щурів є безліч. Хлопці зрозуміли, що їм загрожує влика небезпека. Щурі, що спершу тікали від них, тепер тіснилися до них під

натиском інших, що були позад них. Незабаром щурі кинулися на ноги малих мисливців. Вони спробували стрибати, але ледве не попадали. А впасті, це значило вмерти страшною смертю. Щурі задушили би їх і розірвали б на кавалки або їх зіли би хижі звірі, що йшли за цими щурами й живилися ними.

В цю страшну хвилю Крек побачив мертві сосни. На старі дерева легко можна було вилізти. Тоді обидва малі мисливці, не зважаючи на втому й на те, що щурі дуже кусали їх, почали пробивати собі палицями дорогу серед щурів. Вони ледве пробили собі прохід серед густих лав звірят, і їм пощастило вилізти на дерево. Кілька сотень щурів кинулося на дерево, на яке виліз Крек, тримаючи Ожо на спині, але зараз їх збили й підхопили задні ряди.

Крек посадив Ожа на високій і міцній гиляці й почав дивитися на рівнину. Він весь тремтів з ляку. Далеко — далеко, до самого обрію земля скрізь здавалася ніби живою і зникала під суцільною покривкою чорних і сірих щурів. Що до висохлої трави, то від неї давно не лишилося жадного сліду. Перші череди пожерли все. А рух щурів не спинявся.

Над вечір над рівниною спустилася холодна мряка. Діти мов крізь завісу бачили на рівнині обриси величезного ведмедя. Грізний звір по дорозі опинився серед потока щурів. Хоч яку силу мав він, але йому було зле, бо він стрибав і люто ревів. Щурі кусали його за ноги, а він дусив їх сотнями і все ж ніяк не міг з поміж них вибратися.

—Брате, — сказав Крек, — сьогодня нам не доведеться вернутися до печері. Я вже нічого не бачу, але чую далі рух. Це щурі йдуть без кінця. На жаль ми мусимо лишитися тут до ранку.

—Що ж, будемо чекати до ранку — відповів маленький Ожо. — У тебе на руках мені не зимно й не страшно, і я не голодний.

—Спи, — відповів Крек, — а я буду вартувати. I поки хлопець спав, Крек зі страшною розпу-

кою в серці думав про вогонь, про ненажерливий вогонь, який він кинув, лишивши йому невеликий запас дров, і який тепер напевно згас з його вини — згас перед поворотом Найстаршого або Батьків.

5. Вогонь погас!

В той час, як Крек і Ожо билися зі щурами, Дід з жінками й дітьми шукали в лісі на південному боці поживи. Вони шукали в дуплах дерев гусінь і збиралі клей, що тече по корі хорих дерев. Вони почали також збирати сухі букові горіхи, і Дід дозволив їм на місці живати ці горіхи, щоби хоч цим способом притишити голод, що мучив їх.

Раптом десь здалека почувся тупіт босих ніг по мохові. Найстрашій звелів усім бути тихо, приклавши палець до вуст, і почав прислухатися. Спочатку він був стурбований, але незабаром його лице прояснилося. Рюг-довговухий припав до землі і теж прислухався.

— Ну, Рюг, — спитав Дід.

— Ідуть люде, Діду, богато людей!

— Це наші, хлопче. Заспокійтесь.

Радісний вигук, відразу одначе здерганий, зірвався з губ матерей і дітей.

— Прислухайтесь! — казав далі Дід. — Вони йдуть поволі і ступать тяжко. Значить, вони щось несуть. Але що вони несуть? Чи може раненого? Чи вони тягнуть на плечах тяжку дичину? Ми зараз це будемо знати.

А тим часом шум все наблизався й ставав виразнішим. Нарешті далеко серед дерев показався гурт людей. Гострі очі жінок відразу розпізнали знайомі риси чоловіків і братів, про що вони зараз повідомили Діда. Діти почали радісно стрибати, почувши цю звістку. Але Дід наказував їм суверо бути тихо. Потім він сам рушив на зустріч прибувшим, вимахаючи короткою начальницькою палицею,

зробленою з оленячого рога; ручка цеї палиці була зі слоневої кости й мала на собі різьбу.

Мисливці повитали Діда голосним криком. Потім вони коротко поговорили між собою. Мисливці принесли лише кілька частин молодого північного оленя та половину коня. Дичини ставало менше: за надто вже ганялися за нею мисливці сусідних племен. Довелося битися також з чужинцями. Але ті швидко втікли, бо їх було небагато, й вони були лихо узброєні. Та хоч полювання було тяжке, але вони вернулися всі, не втратили нікого. Правда, у багатьох були рани, а дехто шкутильгав і ледве волочив ноги.

Коли мисливці підійшли ближче, матері взяли маленьких дітей на руки й мовчки схилилися перед чоловіками й братами. Ті відповіли на цей мовчазний прояв приязні, і в їх широко отворених очах з'явився добрий, ласкавий вираз, коли вони дивилися на дітей.

Дід розповів мисливцям про велику нужду, в якій ось уже чотири дні були мешканці печері. Рішено відразу роздати всім невеликі шматки свіжого мяса, а потім уже йти до печері. Решту мяса рішено відкласти на другий день і спекти на вогні.

Зараз розділено частину молодої оленини на кавалки, але не рівні. Найкращі й найбільші кавалки взяли собі мисливці, а матері й діти взяли рештки, які їм лишено, й сіли з ними осторонь, подалі від чоловіків.

Дід, як найповажніша людина племени, одержав найкращу частку — оленячий жолудок. Це була каша з напів переварених у жолудку оленя трав. Цю страву сучасні Ескимоси й досі уважають почесною і найсмачнішою стравою. Дід був голодний, і їв пожадливо забувши думати, як і інші, про двох хлопців, яких не було на цьому банкеті, цеб-то про Ожо Й Крека, хоч він любив Крека більше від інших дітей.

Коли всі попоїли, почали збиратися до повороту в печерю. Ситі й задоволені мисливці й їх родини вирушили, щоби швидше загрітися коло вогня й відпочити в печері, яка знову мала на кілька день поживи.

Такі безжурні дні рідко траплялися цим людям. Це була найбільша нагорода й найбільша радість, про яку вони могли мріяти, бо ім доводилося вічно воювати зі звірятами і з природою, щоби підтримати й захистити своє життя й життя своїх близьких.

В такі дні спокою й ситості їх виснажені тіла відпочивають і набирають нової сили. Їх ще слабий розум прокидається й починає по волі працювати; він пригадує й порівнює те, що було пережито й зауважено під час полювання. І от, завдяки таким роздумуванням вигадувано нові мисливські хитрощі, поліпшувано зброю, вишукувано нові слова для означення річей, які перше побачено в лісах. Часом мисливці пробували малювати або різьбити форми звірят і ростин, з якими вони мали діло. Богато таких малюнків і різьб знайдено в нові часи по ріжних місцях Європи в печерах, у яких мешкали колись стародавні люди.

Однаке вертаймо до наших мисливців. Вони йшли поволі й тяжким кроком, бо були дуже втомлені, а до того ще добре наїлися. Уже наступила ніч, коли вони дібралися до дому.

Вони були дуже здивовані, коли не помітили червоного світла, яке завсіди освічувало отвір до печері. Вони всі перелякалися. Всі спинилися коло скелі, й старші почали радитися.

—Що сталося тут, поки мене не було? — гадав Дід і тихо сказав до мисливців:

—Вогонь пильнує сьогодня Крек. Треба сповістити його, що ми прийшли.

Один з мисливців узяв кістяну свиставку, що висіла у нього на шиї й голосно свиснув.

Але з печері не було жадної відповіді на цей знак.

—Значить, — сказав тихо Дід, — Крек помер і Ожо теж. На бідних хлопців мабуть напали; їх убили або взяли в полон які небудь наші вороги.

—Ні, — відповів один зі старших, — цього не може бути. В околицях не було чужих мисливців. Крек і Ожо просто заснули — ось і все.

—Тоді ходімо до печері без дальших розмов — суворо сказав Дід. — Захопимо їх сонними. Це є злочин, і цей злочин треба негайно і страшно покарати.

—Смерть! Смерть їм! — розляглися люті вигуки. — Смерть їм, як що на наше нещастя вогонь згас.

Тут лише стала перед ними, мов страшна примара, думка про те, що міг згаснути вогонь, їх вірний приятель і добродій, що дає світло й тепло, що охороняє їх від диких звірят. Спочатку вони про це якось не подумали навіть коли завважили, що нема червоного світла при вході до печері. Але тепер ця думка сповнила чорним переляком їх серця.

Коли вогонь згас, всі вони мусітимуть вмерти. Вони знали, вони відчували це. Ніколи ще вони не були в такій небезпеці. Огонь вже богато століть жив у печері, й ніхто не знав, звідки він уявся. Де здобути тепер наново вогня, серед цеї безконечної зими?

Тому, що Гель і Рюг вже давно оповідали, що перед печерою в ночі блукає зграя величезних гієн, яких вогонь одначе тримав оподалік, мисливці обережно підходили до печері й тримали на поготові зброю. Тим часом жінки й діти лишилися в низу коло скелі, мовчазні й засмучені.

Та печера була порожна, і від стін її повіяв на мисливців ледяний холод.

Мисливці потемки дослідили своє мешкання. Їх руки даремно розкопували попіл. Він був ще трохи

теплий в середині купи. . . Але Гель даремно пробував дмухати в те місце, що здавалося йому най-теплішим; він не видмухав жадної іскри.

Вогонь згас, цілковито згас, а діти зникли.

Таку лиху вістку приніс Гель матерям і дітям і передав їм наказ іти до печері, де на них чекали мисливці, зовсім прибиті страшним лихом, що впало на них.

І коли наршті всі зібралися, охоплені страхом, в темній і зимній печері, вони не могли більше витримати й почали голосно ридати й нарікати. Вони впали на землю, хто де стояв, ніби на віки знищенні.

Незабаром одначе ніби сама природа пожалувала цих нещасних людей, і вони заснули тяжким сном, стративши свідомість свого страшного стану.

Не спали лише Дід і Рюг-довговухий та Гель-рибалка.

Рюг і Гель мали вартувати коло входу до печері, а Дід даремно пробував шукати в своїй памяті, чи не пригадає він чого про походження вогня і про те, як можна викликати його до життя.

6. Засуд.

Де ж був тоді Крек і його малий товарищ Ожо? Поки була ніч, вони обидва спали на дереві.

Коли наршті настав похмурий ранок, Крек відкрив очі й дуже здивувався, що він на дереві. Але він зараз пригадав усе, що сталося і глянув на рівнину.

Скрізь, куди сягало його око, аж до лісу, він побачив лише голу землю; вся трава зникла, бо її поїли щурі. Зникли також і щурі.

Крек збудив брата. Вони думали лише про те, щоби як найшвидше дістатися до печері й прийти туди з богатими запасами поживи, щоби хоч тим

виблагати собі прощення за довгу відсутність.

Ожо сміявся і був веселий. Але Крек почував свою провину й був неспокійний. Вони зібрали тих мертвих щурів, яких не встигли пожерти інші щурі, й швидко рушили до дому.

Рюг-довговухий перший почув і побачив з порога печері бідолашних хлопців, про яких гадав, що вони вже десь загинули. Він попередив Геля, й кинувся ім на зустріч.

Діти коротко розповіли йому про те, що сталося і чому вони мусіли ночувати на дереві.

— Ну, звичайно, — відповів Рюг. — Ви гадали, що робите добре діло. Але тим часом вогонь погас. Батьки і старшини вам цього не дарують. Їх гнів не знатиме жалю. Ви пропадете, нещасні. Ось що я муши у вам сказати.

— Що ж зроблять з нами?

— Те, що роблять з північними оленями й кіньми, коли їх оточать і спіймають.

— То нас забуть?

— Так каже старий звичай, закон.

Крек повісив голову, а Ожо почав гірко плакати.

Тоді Рюг порадив їм тікати.

— Сховайтесь в лісі подалі звідси, — сказав він.

— Ідить на схід сонця. Я принесу вам поживи й одежду.

— Тікаймо! — сказав Ожо.

— Стійте! — почули вони голос Діда.

Несподівано захоплені діти впали навколошки і з благанням простягли руки до Діда.

— Гель упередив мене, — сказав Дід. — Я пішов за Рюгом і все чув. Я чув, що казав вам Рюг, і що він вам радив. Та тепер уже пізно. Я спіймав вас. Ви варті кари, й ви не втечете від неї. Наші чекають вас. Ходімо.

— О, Найстрашний! Змилуйся над нами! — благали діти.

—Батьку! Ожо невинний, — сказав Крек.

Та старий не слухав його і сумно казав далі:

—То так, Креку, ти виправдав мое довіря до тебе! Я хотів зробити з тебе доброго мисливця. А що ти наробив? Чи знаєш це? Ти зробив найгірший злочин. Ти забив нашого добродія, ти забив вогонь! Ми мусимо пімстити вогонь. Ти засудив наших на смертельний холод. Тому ти мусиш умерти швидше від них. Ідіть за мною!

В печері всі були зібрани й мовчки зустріли їх.

Навкруги згаслого вогнища сиділа старшини. Богато мисливців плакало. На знак жалю й розпуки вони розпустили своє довге волосся, яке звичайно було завязане на чубі. Це видовище страшенно вразило Крека. Він зрозумів, що нема йому рятунку.

—Ось діти, — сказав Дід.

Два приглушені ридання почулися з поміж жінок.

—Хай оповідають. Ми слухаємо, — сказав один зі старшин, перший після Діда.

Крек отверто розповів те, що оповідав уже Рюгові, й пояснив, чому вони не могли вернути до печері, як гадали. Він просив дарувати їм життя.

—Вогонь умер, — відповів старшина.

—Вогонь умер, — повторили інші старшини.

—Його треба помстити, — гукнули всі вони. — Не гаймо часу!

Рюг і Гель відвернулися. Дід закрив своє лице руками.

Найперший зі Старшин після Діда підвівся, схопив дітей за руки й гукнув:

—Старшини постановили. Їх постанову треба виконати. Вогонь умер! Зрадники теж мають умерти, і то від моєї руки! А вам, батьки, матері й діти нашого племени хай буде їх доля науково!

Та коли він підняв над головою двох малих хлоп-

ців тяжку камінну сокиру, Крек раптом вирвався з його рук і впав на коліна перед Дідом.

—Батьку! Батьку! — гукнув він якимось дивно дзвінким голосом: — вогонь умер, і я вбив його. Я заслужив смерть. Але ти. . . ти знаєш стільки таємниць! Ти був приятелем Фо-чужоземця. Ти можеш вернути вогневі життя. Хиба ти не можеш зробити того, що робив Фо-чужоземець? Дай відповідь, я благаю тебе.

—Фо-чужоземець? Що хоче сказати цей хлопець, і що за ім'я він оце загадав? — зі здивуванням сказав Дід. — Я забув це ім'я.

—О, Батьку! Згадай про того чужинця, що жив між нами, поки не вмер. Я пригадав, що ти був його приятелем і значить, ти можеш робити те, що робив він.

—Але що робив Фо-чужинець? — швидко спістав Дід. — Я не розумію, що значать твої дивні слова. Кажи докладніше. А ви, сини мої, почекайте трохи.

Понуре судилище своєю мовчанкою ніби дало згоду на просьбу Діда.

Крек почав говорити, звертаючися до Діда:

—Я хочу пригадати тобі таємницю Фо-чужинця, яка, я сам не знаю як, пригадалася мені. Я тепер дуже добре пригадую все, що оповів мені Фо, коли я жив з ним в його печері доглядаючи за ним, коли він був хорий, як це ти мені наказав.

—Що казав тобі Фо-чужоземець? Кажи, мій хлопче, і хай ніхто не перебиває.

—Одного разу я лазив по печерях, що є недалеко від нашої, і своїм звичаєм перекидав усе каміння, щоби полювати на звірят, що люблять там ховатися. Під одним дуже тяжким каменем, який я ледве міг зрушити, я відкрив зовсім невідомі й ніколи невидані ріči. Я голосно закричав від здивування. Фо-чужоземець почув мій крик. Він підійшов де мене. — "Це належить до мене, — сказав

він; — ніколи не говори про те, що ти бачив, а то я забю тебе". Потім він сказав: "коли для мене прийде час іти до твої країни, звідки ніхто не вverteє, я лишу ці річи Дідови, що дозволив мені тут жити. Але до того часу хай ніхто нічого не знає. Мовчи, і ти не пожалуєш цього".

—Що я чую! — сказав Дід. — Фо ніколи не говорив мені нічого подібного. Але оповідай далі.

—О, Діду! Фо-чужоземець сказав мені ще: "Тому що ти відкрив мій скарб, то знай, до чого він є". Вів узяв кавалок кременя й ударив по ньому малим чорним каменем, дуже тяжким. Він давав мені цей камінь до руки, щоби я почув його вагу, й сказав, що цей упав одного разу перед ним з неба зі страшним гуркотом. Коли він ударив по кременю маленьким чорним каменем з кременя посипалося богато іскор. Фо-чужинець викресав ці іскри на сухий мох і почав дмухати. Показався вогонь. Він кинув на нього кілька трісок, і вогонь, той вогонь, який я вбив, почав жити. Але Фо-чужоземець зараз затоптав його ногею, і вогонь згас.

—Чи не брешеш ти, Креку? Чи не снилися тобі всі ці нечувані ріči?

—Ні, батьку! Після цього Фо-чужоземець сказав, що може на своє бажання викликувати вогонь до життя. Він може робити це навіть тоді, як би він загубив маленький чорний камінь, або як би його хто вкрав. Він вибрав з річей, які я знайшов, коротку, дуже тверду палицю з діркою по середині. Потім він сів, поклав палицю під ноги, встромив у дірку кінець другої маленької палиці і почав дуже швидко крутити її між долонями. Незабаром з дірки пішов спочатку дим, а потім показався вогонь, від якого запалився сухий мох. . . Ось що дізнався я від Фо-чужоземця.

Поки хлопець оповідав це, суворі обличчя його слухачів відбивали на собі напружену увагу і велике здивування.

Коли Крек скінчив, Дід відітхнув і почав говорити ніби сам до себе:

—Креку! Серце мое повне радости й надії. Фо-чужоземець умер, але не відкрив мені своєї таємниці, як ти гадав. Але тепер я починаю собі пригадувати. Таємниці Фо були відомі моїм предкам. Мені говорили про це, коли я був ще малий. Я знав їх. Але я забув про них, і сьогодня вночі я не міг нічого собі пригадати. Адже це було так давно. Тепер через тебе, коли ти сказав правду, і коли ми знайдмо в печері річи, про які ти кажеш, ми всі будемо вратовані. Адже вогонь знову відживе, веселій і ласкавий; він знову буде усміхатися до нас, гріти нас і оберігати. Май надію, що ми будемо вдячні тобі.

—Старшини печері, — звернувся старий, — ви чули що сказав хлопць. Ми мусимо про це побалакати.

—Хай буде так, — сказав найперший після Діда. — Треба перевірити, чи правду сказав Крек. Хай ці хлопці вийдуть під доглядом Рюга з печері й чекають, що ми врадимо.

Тут Дід знову звернувся до Крека:

—Чому ти досі ніколи не сказав мені нічого про це?

—Вибач, Батьку, — відповів Крек. — Може я зробив зло, але я обіцяв мовчати. Я мусів додержати слова. А крім того я гадав, що ти знаєш ці таємниці. Дні минали, й я перестав про це лумати і забув. Як би я випадково не пригадав собі тепер про Фо, то я нічого не міг би сказати й мусів би умерти.

—А що сталося з річами, що належали до Фо, ѿ які ти знайшов?

—Я не знаю. Я ні разу більше не насмілився піти до печері, де я їх знайшов. Вони, мабуть, і тепер ще там, як що Фо не знищив їх.

—Добре, Крек, — відповів старий. — Май на-

дію. І ти, Ожо, не плач і теж май надію. А ти, Рюгу, тримай добре язик. Ти маєш доглядати за хлопцями. Але уважай, щоби не було таких порад, які ти ім недавно давав. Розумієш?

—Розумію й слухаю.

Фо-чужинець мабуть довго переховував своє знання, щоби коли небудь при нагоді дати близьку чий доказ своєї могутності тим, хто прийняв його в себе. Але такої нагоди не було в печері, де вогонь добре пильнували, й де він горів без перестану вдень і вночі. Так він і помер, не встигши передати свої таємниці Дідови, свому приятелеві. І ці таємниці загинули би разом з ним, як би Крек випадково не знайшов у печері його річей.

Що до другої таємниці Фо, чорного й тяжкого каменя, що викрещував іскри з кременя, то дуже можливо, що він мав кавалок металю, якого тодішні люди цілковито не знали, а саме заліза. Можливо також, що був кавалок чистого метеоритного заліза, що дійсно впав з неба, цеб-то відділився від якої небудь падучої зорі, коли вона летіла через повітря, що окружує землю.

Таке огниво мусіло для тодішніх людей мати надзвичайну вартість. Воно мусіло стати для племени, що знало, як його уживати, домашнім огнищем, що не боїться ніяких випадків і невгласимим огнищем, яке можна було запалити скрізь, де і коли йм треба було.

Тим часом, поки старий з синами розшукував скарби Фо-чужоземця, оба хлопці боязко сиділи на скелі, чекаючи присуду.

Нарада старшин тяглася дуже довго. Нарешті старий вийшов з печері й пішов до дітей. Але він мав понурий вигляд.

—Вогонь знову горить, — сказав він. — Ожо може вернутися в печерю. Йому вибачають, бо він ще дитина. Він ще потребує матері.

—О, дякую, — всело вигукнув маленький Ожо.

Але відразу він додав з розпухою в голосі: — А він?
Що буде з ним?

— Крекові дарували життя. Але старшини постановили: хто хоч раз зрадив свій обовязок в таких роках, тому вже не можна більше довіряти. Тому Крек мусить піти геть! Старшини однаке дозволили йому взяти зброю, одежду й запас поживи. Ще сьогодня він мусить піти геть. Хай він шукає собі в тій стороні, де сходить сонце, нову родину. Це йому дозволено.

Його мову перервав стогін Крека. Старий відвернувся, а потім казав далі:

— Гель і ти, Рюг, маєте показати вигнанцеві дорогу до сусідніх племен. Ніхто не хоче, щоби він заблукав у лісі або щоби зробився здобиччю для хижих звірів. Завтра в ранці Гель і ти маєте вернутися назад.

— О, Діду! Це страшна кара! — сказав Рюг. — Крек ще такий молодий.

— Мовчи Рюгу-довговухий! — перервав йому Дід. Як смієш казати що небудь проти постанови старшин! Навіть мати Крека не наслідилася нічого сказати при старшинах. Вони чекають тебе, щоби дати тобі останні вказівки. Ти, Ожо, йди з ним. Ідіть геть!

— Учителю! Мій дорогий вчителю! — закричав Крек, коли вони пішли, — невже я ніколи більше не побачу тебе?

— Ніколи, Креку, ніколи! Але не забувай того, чого я тебе вчив. Не треба плакати. Перенеси нещастя хоробро, як рану. Муштина не повинен плакати. Бувай здоров! Я все сказав.

Крек похилився над рукою Діда і поцілував її. Коли він підняв голову, Діда вже не було. Тоді Крек упав на каміння й гірко заплакав, думаючи про матір, про братів і маленьких сестер, яких він має на віки покинути.

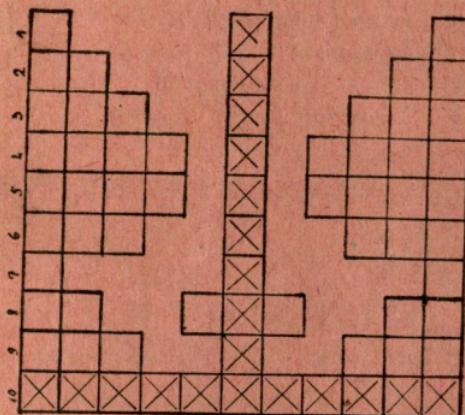
(Про пригоди Крека в широкім світі і як він знов зійшовся зі своїм родом — буде в другій книжці).

УМОВІ В ПРАВИ

Візитівка:

I. КОСТЬ ВАКЕРЛЯВНИЙ

Хто він був і як називався?
Коли родився й коли помер?
Яку памятку лишив по собі?

1. Противорічить стояню.
2. Інакше нині.
3. Або — варта.
4. Кажемо, коли не має нічого.
5. Кожний народ має.
6. Гроші.
7. Голос.
8. Надія народу.
9. Рід дерева.

Букви на місці хрестиків, читаючи з гори до долу й поземо з ліва на право — дадуть слова пісні на співаної нами.

За влучну розвязку загадок вишлемо нагороду книжками.